

<https://doi.org/10.62837/2026.3.273>

SAMİRƏ VƏLİYEVƏ YUSİFƏLİ QIZI
Milli Aviasiya Akademiyası
samire_velizade@mail.ru

İNFORMASIYA TERMİN ANLAYIŞININ MƏZMUN VƏ MAHİYYƏTİ. LEKSİK-TERMINOLOJİ VAHİDLƏRİN MƏTNDƏKİ ƏSAS VASİTƏLƏRİ

Açar sözlər: termin, termin anlayışı, terminin məzmunu, terminin funksiyası

Key words: term the term definition, term content, function of the term

Ключевые слова : термин, термин определение, термин содержание, функция термина

Mövcud qloballaşma şəraitində dilimizin termin yaradıcılığının tənzimlənməsi, kordinasiya edilməsi ,dilçilik problemlərinin tədqiqi , müxtəlif dillərdən alınan beynəlxalq terminlərin sayının çoxalmasını nəzərə alaraq , dilimizin milli köklərinin qorunması , zənginləşdirilməsi , terminoloji bazanın yaradılması və müəyyən termin yaradıcılığının unifikasiya normaları və onların metodoloji prinsipləri mühüm əhəmiyyət daşıyır. Mövcud elm sahələrinin , elmi biliklərin , ictimai siyasi əlaqələrin , texnikanın, iqtisadi artımın, milli inkişaf konsepsiyamızın , inkişafı və beynəlxalq aləmə inteqrasiyası ilə əlaqədar , dilimizdə yaranan yeni terminlərin aprobasiyası və unikal sistem əsasında təkmilləşdirilməsi linqvistikanın prioritet məsələlərindəndir. Akademik V. V. Vinqradovun qeyd etdiyi kimi, terminalogiyanın tarixinin öyrənilməsi məsələsi tək-cə- milli tarixi problem olmayıb, həm də beynəlmiləl, dünya elminin, bəşər sivilizasiyasının , dünya xalqlarının mədəni əlaqələri tarixi və xalqların ictimai birliyi problemidir. Məhz bu baxımdan ümumi Azərbaycan dilçiliyinin ən qədim və aparıcı qolunu təşkil edən terminalogiyanın təşəkkül dövründən başlayaraq inkişaf prosesini ardıcılıqla izləmək və bu istiqamətdə baş verən dəyişiklikləri müəyyən edib üzə çıxartmaq tək-cə linqvistik baxımdan deyil, dövlətçilik, onun uzun xronoloji inkişaf və digər problemlər baxımından faydalıdır. Dilçilikdə “termin” anlayışına, onun mahiyyətinin izahına müxtəlif nöqtəyi nəzərdən yanaşılmış ,terminin bir sıra xüsusiyyətləri önə çəkilməklə fərqli münasibətlər mövcud olmuşdur. Terminlərin izahındakı fərqlilik , onun ayrı- ayrı parametrlərə görə təyin olunması bu gün də davam edir.Son dövrlərdə terminalogiya sahəsində xeyli sayda tədqiqat işləri həyata keçirilsə də terminlərə yanaşma hələ də tam sabit deyil və dilçi alimlər bu məsələnin izah olunmasında yekdil rəyə gəlməmişlər. Bu bir fakt-dır ki, “ terminlər dildə xüsusi sözlər deyil, ancaq xüsusi funksiya daşıyan sözlər-dir” Məhz bu baxımdan terminlərə verilən əksər izahatlarda həmin fikir öz əksini tapır və dilçilər arasında zidiyyət doğurmur. Məsələyə daha dərinədən yanaşsaq görürük ki, terminlər dilin uzun tarixi bir inkişafı zamanı daha çox ümumxalq dilinin

lüğət tərkibinin ayrılmaz hissəsi kimi özünü biruzə verir, onun imkanları hesabına artır və ayrı –ayrı söz və ifadələr xüsusi funksiya daşımaqla terminləşir. Terminalogiya elminin qarşısında duran ümdə məsələlər sırasına; terminalogiyanın təkmilləşdirilməsi, terminlərin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi, alınma terminlərin normativliyi, transkripsiya məsələləri, terminalogiya və nitq mədəniyyəti məsələləri, terminalogiyanın dilin qrammatik quruluşu ilə əlaqəsi, terminlərin lüğətlərdə əks olunması, və orta ümumtəhsil məktəblərində terminoloji məsələlərin təlimi problemləri mühüm yer tutur “İnformasiya” termini etimoloji baxımdan latın dilindən götürülmüş “informatio Informare, “məlumatlandırmaq, formaya salmaq, mənalarnı verir. İnformasiyanı şərtləndirən əsas amillər sırasına onun: tam, düzgün, qiymətli, əhəmiyyətli və aktual olamsı kimi xarakterik xüsusiyyətləri şamil etmək olar. Ümumilikdə termin anlayışından bəhs edərkən fərqli elm sahələrinə məxsus müəyyən peşə və ixtisas sözləri nəzərdə tutulur. Mənşəcə Latın dilindən götürülüb “Leksik-terminoloji vahidin mətndəki əsas vasitələri: sistemlilik, təkmənalılıq, kontekstdənkənar, emosional çaların itirilməsi, informativlik. Mətnə mütləq anlayışın, informasiyanın düzgün verilməməsi və çatdırılmaması terminoloji vahidin dərkətmə səviyyəsindən asılıdır. Tədqiqat göstərir ki, termin digər nominativ vahidlərdən yüksək dərəcədə olan informativliyinə görə fərqlənir. Mətnə açar informasiyanın verilməsi açar terminin az və ya çox dərəcədə aktivliyindən asılıdır. Müşahidələr göstərir ki, elmi mətn içərisində çoxkomponentli, polikomponentli terminlərin mənası və anlamı barədə informasiya çətin çatdırılır. Araşdırma göstərir ki, hər hansı bir xüsusi sahəyə məxsus termin geniş və zəngin informasiya yükünə sahib olur. Bu terminlər aid olduğu sahəyə və istiqamətlərə aid həmin sferanın ən kiçik detallarına dair məlumat və bilikləri toplayaraq sistemə salır, bir ümumi terminin tərkibində birləşdirir. Xüsusi elmi kontekstdə terminin funksional spesifikasiyası sözün vəzifəsindən fərqlənir. Elmi-kütləvi diskursda leksik-terminoloji vahidlərin funksional əlamətləri artır, həmin əlamətlərlə yanaşı, informasiya gücü də çoxalır. Termin kontekstin formalaşmasında müəllif modallığının mühüm rol vardır. Modallıq leksik-terminoloji vahidin kontekstdə verdiyi informasiyaya obyektiv və subyektiv münasibət ifadə edir. Leksik-terminoloji vahidlər kontekstdə yaşayır. Termin kontekstin formalaşma spesifikasiyası (kontekstual definisiya və onun formalaşma vasitələri) submətnindən asılıdır, onun əsas əlamətləri diskurs şəraitində müəyyənləşir Terminus-“hədd”, “sərhəd”, “son” mənasını verir. Terminlərin yaranması müəyyən elmi nəzəriyyə və anlayışlar bir-biri ilə vəhdət təşkil etməsinə zəmin yaradır. Terminlər müstəqil mənə daşıyan sözlərdir. E. M. Talkina yazır: “Biz o sözü termin adlandırırıq ki, ona elm, texnika və incəsənət sahəsində tam şəkildə müəyyənləşmiş hər hansı bir anlayış müvafiq gəlir” Q. O. Vinokur qeyd etmişdir; “Terminlər – xüsusi sözlər deyil, xüsusi funksiya daşıyan sözlərdir. Sözün termin kimi daşdığı xüsusi funksiya isə adlandırma funksiyasıdır. “Sonra o, fikrini daha da genişləndirərək belə bir müqayisə vermişdir “Məişət terminləri şeylərin adlarıdır, elmi – nəzəri terminlər isə anlayışları ifadə

edir.” K.Soxor tərəfindən terminə verilən tərifdə eyni nöqtəyi- nəzər öz əksini tapmışdır. Onun fikrincə terminin rolu elmi yaxud əməli fəaliyyətin konkret sahəsinin leksikasına mənsub olan anlayışları adlandırmaqdır. Y. Qoretski prinsip etibarı ilə K. Sokorun fikrini müdafiə etmişdir. O, yazmışdır ; Termin müəyyən bir elmi sistemdəki yaxud istehsalat sahəsindəki anlayışın adıdır.”Beləliklə terminin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar proses, əşya , obyektiv gerçəklik hadisələrini onların barəsindəki anlayışları adlandırır. Yəni termin nominativ funksiya daşıyır.Lakin terminin funksional funksiya daşımada dilçilər arasında müəyyən mübahisə doğurur. Məsələn V. V. Vinqradov hesab edir ki, termin nominativ funksiya deyil, definitiv funksiya yerinə yetirir. ; “ Söz nominativ yaxud definitiv funksiyanı icra edir, daha doğrusu ya dəqiq qeydə alma vasitəsi olur , ya da ki , məntiqi təyinat vasitəsi olur.Bu zaman söz – elmi termindir. “ Həmin fikri cüzi dəyişikliklə K. A. Levkovskaya tərəfindən təzahür olunmuşdur.”Terminlər dilin başqa sözləri tərəfindən də yerinə yetirilən nominativ funksiyası ilə yanaşı , (bu və ya digər təsəvvürü ifadə etmək funksiyası) həm də özlərinin definitiv funksiyası ilə fərqləndiyi üçün məna və işlənmə cəhətindən dilin sözləri içərisində xüsusi yer tutur” Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, V. V. Vinqradova görə , termin əsasən definitiv funksiyası ilə xarakterizə olunur.K.A. Levkovskaya görə isə terminlərdə dilin başqa sözlərinə də xas olan nominativ funksiya ilə onların bilavasitə özlərinə xas olan definitiv funksiyasının birləşdiyini göstərir. Terminlər bir sıra xüsusiyyətlərinə görə digər leksik vahidlərdən fərqlənir. Termin terminologiyanın müəyyən sahəsində bir neçə dildə hətta beynəlxalq miqyasda vahid şəkildə işlənə bilər. Terminlərdə təkmənalılıq xüsusiyyətlərindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu onlar üçün səciyyəvi xüsusiyyətdir. Bu terminin spesifikasiyasıdır, terminlər sistemində polisemiya adətən yox edilir. Hər bir elmi termin tərkibində yalnız bir mənanı kəsb edir. Məsələn fonetika, stilistika, üslubiyyət, marketing kimi terminlərdən istifadə olunarkən kontekstdən asılı olmayaraq yeganə məna daşıyır. Terminologiyada çoxmənalılıq yol verilməzdir. Ümumi dildə çoxmənalılıq kontekst daxilində daha da aydın olur.Bu ümumi dilə məxsus sözlərin xüsusiyyətləridir. Ümumi dildə çox mənalılıq kontekst daxilində daha da aydın olur. Terminologiyaya da isə kontekst vacib deyil.Yəni istənilən bir terminin müəyyən sahəyə aid olduğu məlumdursa , o , kontekstdən kənar da yaşaya bilər. Terminin başıca funksiyası onun elm və texnikanın müəyyən bir sahəsində , yaxud qohum sahələrində təkmənalı olmasıdır. Bütün bunlara baxmayaraq , terminlərin təkmənalılığını tək tərəfli analamaq olmaz. Məsələn Q .O. Vinokurun dediyi kimi ,”Xüsusi elmi texniki terminlər də bəzən çoxmənalılıqdan xilas ola bilmir.” Haqqında danışdığımız termində təkmənalılıq nisbi anlayışdır, çünki terminin mənası müəyyən vaxtla məhdudlaşır. Məsələn təkmənalı və heç bir mübahisəyə səbəb olmayan termin zamanla yəni, elm və texnikanın inkişafı , yeni anlayışların əmlə gəlməsi ilə birbaşa çoxmənalı sözə çevrilə bilər.Əgər yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirləri ümumiləşdirsək belə bir qənaətə gəlmək olar ki, terminlər mütləq mənada təkmənalı deyil,

təkmənalılığa meyldir. Yəni təkmənalılıq sadəcə meyldir, terminlərin daimi xüsusiyyəti deyildir. Təkmənalılıq meyarı aktiv zəruridir, lakin terminlərin spesifikasiyasını tam şəkildə açmır. Terminlərin inkişafı prosesi cəmiyyətin bütün sferalarında və mədəni həyatda baş verən dəyişiklərlə bir başa bağlıdır. Terminoloji qatın yaradılması və zənginləşməsi üçün əlverişli yollardan biri dilin daxili imkanları əsasında yaradılan termin və termin söz birləşmələridir. Dilin daxili imkanları deyərəkən – leksik, morfoloji, və sintaktik üsulla yaranma yolları nəzərdə tutulur. Bunun tam formalaşmasında Azərbaycan dilinin funksional imkanları xüsusi rol oynayıb. Aparılan araşdırmaların nəticəsində məlum olmuşdu ki, terminoloji bazanın əsasını daxili imkanlar əsasında yaranan terminlər təşkil edir. Daxili imkanlar əsasında yaranan terminlər adətən müxtəlif üsullarla – köhnəlmiş sözlərin dilə qaytarılması ilə, milli və alınma sözlərə şəkilçi artırmaqla, iki və daha artıq sözün birləşməsi ilə, dialekt və şivə leksikasından istifadə etməklə, ümumişlək sözlərə əlavə semantik məna yükləməklə meydana gəlir. Ümumilikdə isə terminlərin yaradılması əsasən ədəbi dilə əsaslanır. Bu kimi xüsusiyyətlərinə əsasən terminlər 2 qrupa bölünür. 1 Həm ümumişlək söz, eyni zamanda termin kimi işlənən lər. Bu tip terminlərin əsas xarakterik xüsusiyyətləri, onların öncədən mövcud olan sözlər hesabına yaranması və əvvəlki semantik mənalarnı saxlaması ilə yanaşı xüsusiləşərək sırf elmi anlayışa çevrilməsidir. 2 Yalnız termin kimi istifadə olunanlar. Bu xüsusiyyətə malik olan vahidlərin istifadəsi müəyyən elm və texnika ilə bağlı olub, konkret məna ifadə edir və bu çərçivədən kənarlaşa bilmir. Əksər terminlər ümumişlək sözlər əsasında yəni onların semantik cəhətdən mənalarnı dəyişməsi və yeni məna kəsb etməsi əsasında yaranır. Termin dəqiq və konkret məna ifadə etməlidir., çünki məhz elmi fikir bu parametrləri özündə əks etdirir. Reformatski qeyd edirdi ki, terminlərin mahiyyətini düzgün başa düşmək üçün ilk növbədə ümumi anlayış olan sözə müraciət etmək lazımdır. Termin söz kimi tarixi kateqoriya daşıyır. O, dilin müəyyən tarixi dövrlərində formalaşır və konkret məna kəsb edir. Terminologiya dilin formalaşan tərkib hissəsi kimi müəyyən olunur. Terminlər öz mühüm funksiyalarına uyğun olaraq məhdudlaşdırılmış xüsusi söz və söz birləşmələridir. Onları səciyyələndirən spesifik xüsusiyyət dəqiq və birmənalı olmasıdır. Terminlər dilin leksik sistemə müəyyən terminoloji sistem vasitəsi ilə daxil olur. Terminologiya yer kürəsində mövcud bütün dillərin mədəniyyəti ilə sıx əlaqəli şəkildə araşdırılır. Terminoloji leksikanın daha çox işləndiyi üslub elmi üslubdur. Akademik dilin formalaşdırılması, inkişafında Terminologiyanın rolu əvəzsizdir. Terminologiyanın formalaşması müəyyən standartlar çərçivəsində öz inikasını tapır.. Terminlərin dilə daxil olması müəyyən üsullarla baş verir. Hər bir dilin lüğət tərkibinin əsas hissəsini təşkil edən terminoloji qat yalnız əcnəbi leksik vahidlər hesabına deyil, milli terminlərin yaradılması hesabına da zənginləşdirilməlidir. Bunun üçün Azərbaycan dilinin geniş funksional imkanları vardır. Terminologiyanın son illər koqnitiv yanaşma ilə öyrənilməsi onun informasiya-kommunikativ funksiyasının koqnitiv-informasiya funksiyasına transformasiyası (çevrilməsi

ilə) nəticələnmişdir. Əvvəlcə informasiya informasiya-kommunikativ, sonra isə koqnitiv-informasiya şəklinə düşmüşdür (6, s.34)) Termin koqnisiya prosesinə qoşulmuş, nəticədə fəaliyyətin koqnisiya məhsulu ola bilmiş, xüsusi konsepti və ya anlayışın verballaşma vasitəsinə çevrilmişdir. Leksik-terminoloji vahidlər koqnitiv kommunikasiyanın optimallaşma vasitəsi kimi özünü göstərmişdir, kommunikantlar arasında uğurla koqnitiv kontakt (əlaqə) yarada bilmişdir. Bu, dilçiliyin müasir mərhələsində koqnitiv linqvistikanın nailiyyəti sayıla bilər. Burada terminin praqmatik funksiyası da üzə çıxır, bu funksiya da kommunikativliklə sıx şəkildə əlaqədardır (9, s.69), bu zaman informasiya effektiv biçimdə ötürülür. Ümumiyyətlə, koqnitiv linqvistikada əsas araşdırma obyektləri, hər şeydən öncə, aşağıdakılardan ibarətdir: elm, bilik-məlumat fenomenləri; hafizə psixologiyası; biliyin və ya müxtəlif məlumatların təsvir olunması, işlədilməsi, mənimsənilməsi və insan hafizəsində yerləşdirilməsi; başqa koqnitiv proseslər (8, s.20) Terminin çoxmənəlilikliyi nə qədər mürəkkəbliyi təşkil etsə də, kontekst həmin mürəkkəbliyi aradan qaldırır, hər zaman terminin dəqiq mənası ilə əlaqədar informasiyanı müəyyənləşdirir. Söz və terminin mənasının, informasiya yükünün kontekstdə müəyyən edilməsi dildəki ideal və maddi əlamətlərin birliyi (vəhdəti), «çılpaq və ya saf» düşüncənin yaşamasının mümkün olmaması barədəki müddəanın tamamilə düzgün olduğunu bir daha təsdiqləyir. Termin daima hər hansı bir terminoloji sahənin elementidir. Termin müxtəlif anlayışlara verilən xarakterik addır və müəyyən bir məfhumu dəqiq bildirən və informasiya yaradan vahiddir. Termin adı sözlər kimi söz mühiti ilə (kontekstlə) deyil, anlayışlar sistemi və bu anlayışların meydana gətirdiyi informasiya toplusu ilə əhatələnmiş müəyyən bir terminoloji sahə ilə bağlıdır. Məsələn, molekul, atom, xitab, inversiya, inersiya və s. Bu kimi terminlərin təkə mənalı deyil, həm də işləndiyi sahələrdə informasiya yaratması və insanlara çatdırılması ilk növbədə önəmlidir. Terminoloji kontekst və sahə tərkibində öyrəniləsi və yaxud araşdırılması diqqəti çəkən və nəzərdə tutulan terminoloji vahid olan kontekstdir. Termin vasitəsilə verilən informasiyanın mərkəzi əsas etibarilə birinci (əsas) məna ətrafında cəmləşir. Bu, əlbəttə, terminoloji mənadır. Terminoloji məna informasiyanın özəyi, nüvəsidir. Terminoloji məna bu və ya digər sözün terminoloji sistemdə qazandığı, aldığı xüsusi mənadır. Burada «terminoloji sem» termin-anlayışından da istifadə olunur. Terminoloji sem terminin terminoloji məna kəsb edən ən kiçik hissəsi, komponentidir. Məsələn, kontekstdə oxucu «kövrəklik» sözü ilə tanış olur, onun ilkin məna yükünü dərk edir, sonradan bu sözün terminə çevrilərək tamam fərqli məna ifadə etməsi informasiyası bir qədər çətin çatır. Bu söz haqqında Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində bir neçə məna ilə qarşılaşmaq olur: 1) ovulma, tez dağılma, tez sınıma xassəsi. Çörəyin kövrəkligi, buzun kövrəkliyi. 2) məc. Tez təsirlənən, tez mütəəsir olan, təsirlənmə, niqətlənmə, doluxsunma. Qəribədir, indi Ulduzun səsində elə bir kövrəklik vardır ki, elə bil ki, bu əs bu dəqiqə sınaacaq, qırılacaq, dağılıcaqdır (Ə.Məmmədyanlı) (10, s.100) Təəssüf ki, «kövrəklik» bir terminoloji vahid kimi bu lüğətə düşməmiş, yəni onun terminoloji mənası qeydə alınmamışdır. Bu

çatışmazlıq həmin söz haqqında terminoloji informasiyanı da verməyə imkan yaratmır. Yəqin ki, izahlı lüğətlərin yeni nəşrində bu qüsurlardan qaldırılacaq. Bizə elə gəlir ki, ümumi ədəbi sözə, məişət vahidinə texniki cəhətdən mənə verərkən o daha çox xüsusi mənə qazanır və özünün birinci, ilkin mənasından uzaqlaşmış olur. Məs.: *yorğunluq- yorulmaq hissi, üzvlərin işləməkdən, hərəkət etməkdən və s.dən zəifləməsi* anlamındadır. Texniki mənə isə kontekst (elmi kontekst) vasitəsi ilə bilinir, məlum olur ki, fizika elmində «yorğunluq» (ustalost) - çox təkrar dəyişgən gərginliyin təsiri ilə materialın tədricən dağılması mənasını ehtiva edir. Texniki anlamda həmin söz ümumişlək mənası ilə əlaqəni kəsir və yeni mənə sırasına daxil olur. Omonim çevrilmə belə hal bir dil hadisəsi təsirini bağışlayır. Hərçənd terminoloji vahidlərin kontekstdə düzgün dərk edilməsi biliklərin, əldə olunan informasiyanın bu və ya digər sahəsini daha dərinədən öyrənməkdə bizə yardım edərsə (məsələn, fizika terminlərini dərk etmədən fizika emi ilə məşğul olmaq çətin olar), terminlərin mətnə düzgün işlədilməməsi yaxud lüzümü olmadan həddən ziyadə yer verilməsi bizi elmdən yalnız uzaqlaşdırıb bilər, biliyin qapılarını üzümüzə bağlayar, informasiya isə bu zaman anlaşılmaz bir hala çevrilər. Bu baxımdan, terminoloji informasiyanın kontekst vasitəsi ilə gerçəkləşməsi və onun cəmiyyətdə rolu çox vacib bir mövzuya çevrilmiş olur və onun üçün əlverişli yolları axtarılır ki, bu sahədə qüsurlara yol açılmasın. M. İsmayılova yazır ki, hər bir terminin təyini üçün real kontekst seçilməlidir. Bu halda söhbət definitiv kontekstdən, yaxud definitiv (təyinetmə, tərifvermə, müəyyənləşdirmə) funksiyasını daşıyan kontekstdən gedir. Buraya terminin informasiyaverici əlamətini də əlavə etmək olardı. Terminlərin hansı sahəyə aidiyyəti əlavə məlumat tələb edir. İxtiyari kontekst mətnə işlənən müəyyən sözlərin termin olması haqqında informasiya verməyə bilər. Kontekstin hansı sahəyə aid ədəbiyyatdan seçilməsi də təminin həmin sahəyə məxsusluğunu sübuta yetirmir. Buradan aydın olur ki, terminin mənə və informasiya üzrə təyini, hər şeydən əvvəl, sahə anlayışı ilə bağlıdır. (11, s. 123) Həmin sahələrdən biri ilə- mətn sintaksisi ilə tanış olaq: «Azərbaycan dilində verəcəyimiz mətn «Mürəkkəb sintaktik bütövün tədqiqinin əsaslandırılması» adlıdır: «Azərbaycan türk dilçiliyində mətn son zamanlara qədər sistemli və hərtərəfli təhlil obyektinə çevrilməmişdi. Təbii olaraq mətn dilçiliyinə və eləcə də mətn sintaksisinə aid olan ümumi səciyyəli xüsusi işlər yox kimidir. Bununla yanaşı, sintaktik ardıcılığın öz daxili məntiqi onu diqtə edir ki, problematikanın təcili olaraq öyrənilməsi zəruridir. Belə ki, nitq praktikası bütövlüdə məhz bu nəzəriyyədən keçirilən fundamental kateqoriyanın üzərində qurulur. Mətn elə bir sintaktik kompleksdir ki, başqa sintaktik kompleksin, yəni cümlənin onun mənə nöqtəyi-nəzərindən nisbi qeyri-bitkinliyi, müəyyən semantik naqışliyini aaradan götürür. Mətnin özü, beləliklə, mütləq mənə bitkinliyini nümayiş etdirir. Bundan çıxış edərək, belə deyə bilərik ki, mətn resipiyent tərəfindən semantik informasiyanı alma prosesində əsas faktor kimi çıxış edir» (12, s.13) Kontekst mətn sintaksisinə, əsasən də «mürəkkəb sintaktik bütöv»ə (MSB) aiddir. Verilən semantik informasiya aydındır. Mətnin sonunda «Qeyd» hissəsində burada bir çoxları

üçün «resipiyent» termininin mənası, daha doğrusu, definisiyası qısa şəkildə göstərilmişdir: Resipiyent-danışıq aktı zamanı informasiyanı qəbul edən tərəf (12, s.13)Yuxarıda, iki abzasdan ibarət olan mətndə işlənən sırf linqvistik terminlər bunlardır: mürəkkəb sintaktik bütöv, mətn, mətn dilçiliyi, mətn sintaksisi, nitq praktikası, fundamental kateqoriya, sintaktik kompleks, cümlə, semantik naqslik, mütləq məna bitkinliyi, semantik informasiya.Bunların hər biri mətn sintaksisi ilə bağlı müəyyən informasiyanı ifadə edir.Terminoloji vahid bədii mətnlərdə işlənərək xüsusi üslubi durum yaradır, mətndə seçilir və müəyyən mətləblərə, predmet və hadisələrə və s. İşarə edir. İngilis dilində bədii kontekstdə terminin işlənməsinə aid bir nümunə verək: This iz the: to chart the trivia, to capture the detritus vvhich filters through the ming: grocery lists; polka-dots on a silk dress or a dog; the price of a piece of china; the flovvers in a bouguet, the ribbons vvhich bind it. (Campbell) (K.Kgmpel. «Live, in the flesh») romanından)Bu bədii mətndə diqqəti çəkən «detritus» (*detrit*) terminidir. *Detriğ*–latın mənşəlidir. Detritus- isterty; bioloji termindir.Terminoloji sistemin öyrənilməsi prosesində informasiyavericilik əlaməti də aparıcı yerlərdən birini tutur. Müxtəlif tip terminlərin mətndə verilməsi və onların informasiyaya çevrilməsi diqqəti çəkən məsələlər sırasında çox mümsümlüyü ilə fərqlənir.İngilidilli tibbi mətnlər üzərində apardığımız müşahidəglr də göstərir ki, belə mətnlər vasitəsi ilə informasiya ən çox terminoloji vahidlər vasitəsilə verilir. İnformasiya əsas etibarı ilə: beynəlmiləl terminlər, «pseudointernasionalizmlər», yeni terminoloji söz yaradıcılığı, abbreviaturlardan (qısaltmalar) istifadə etməklə pasientlərə və digər şəxslərə resseptlər vasitəsilə ötürülür.Terminolelement adı altında terminə əlavə edilmiş morfoloji göstərici də nəzərdə tutulur. Məs.: -*id* terminelementi ilə tibbi mətnlərdə «*allergid*», «*brutsellid*», «*diabetid*», «*tuberkulid*», «*redukulid*» sözləri formalaşmışdır (13, s.11-12)Dilçilər müəyyənləşdirmişlər ki, termin nominativ və spesifik leksik vahiddir (söz yaxud söz birləşməsi şəklində) xüsusi anlayışları dəqiq ifadə edir, müəyyən definisiya tələb edir, digər nominativ vahidlərlərdən yüksək informativliyinə, dəqiqliyinə, sistem xarakterinə, semantik bütövlüyünə, kontekstual qeyri-asılılığına, monosemantik və üslubi neytrallığına görə fərqlənir (14, s.43)Termin bir sıra açar sözlərə əsaslanır, sökənir, dayanır, istinad edir: terminelement, terminsistem və terminologiya. İnformasiyanın doğruluğu, düzgünlüyü də əsasən bu açar sözlərdən istifadə etməklə çatdırılır.Terminoloji informasiya məsələləri bir sıra anlayışlar ətrafında tədqiq olunur: «termin sistemi», «terminoloji sistem», «terminosistem», «terminşünaslıq» və s. Bu anlayışlar, əlbəttə, bir-biri ilə sinonimdir. Terminin linqvistik-informasiya xüsusiyyətləri adekvatlıq (termin anlayışların bir-biri ilə uyğunluğu), təkmənalılıq, dəqiqlik, qısalıq, məntiqi semantika, definisiya mövcudluğu, ekspressivlik və üslubi neytrallığın uyğunluğu, kontekstdən qeyri-asılılığı (müstəqi olması) və sistemlilikdir. Bu xüsusiyyətlərin hər biri terminə məxsus informasiyanı lazım olan səviyyədə verilməsinə şərait yaradır.Kontekstdə terminin struktur əlaməti onun birsözlü və söz birləşməsi şəklində işlənməsidir. Leksik-terminoloji vahidin kontekstdə çoxmənalılığı bəzən

əlavə çətinlik yaradır və ekstralinqvistik informasiyanın həcmi uyğun gəlmir, mətn-dəki informasiya ilə uyğunlaşmır. Məsələn, tibbi mətnin kontekstində ingilis dilində olan «*atheroma*» vahidini götürək. İngilisdilli tibbi praktikada bu terminin mühüm informasiya ifadə edən «*a fatty deposit in the intima (inner lining) of an artery; can obstruct blood flow*» mənalarından istifadə olunur. Müasir Azərbaycan dilində verilmiş tibbi kontekstdə isə «ateroma» «kista salğnoy celezı» mənasında işlədilir (Bax: 15) Daha geniş mənada sözügedən terminin mənası belədir: «an abnormal mass of fat or lipids, as in a sebaceous cyst or in deposits in an arterial vwall». Kontekstdə mürəkkəb tibbi termin «surgeon- friendly» Azərbaycan dilinə tərcüməsi «cərrah üçün əlverişli» mənasındadır. «Pacemaker» tibbi kontekstlərdə istifadə olunan yeni termdir. Azərbaycan dilində bu terminin ekvivalenti kimi «sürücü ritmi» birləşməsidir. Kontekstdə «immunoblotting» termininin komponentləri bir sıra hissələrə bölünür: immune- immun; blotting- blot- ləkə, ağ ləkə. Beləliklə, hər iki dil üzrə verilmiş nümunələr də terminin kontekstdə yüksək informativlik keyfiyyəti qazanmasını sübut edir.

SAMIRA VALIYEVA

**"THE CONTENT AND ESSENCE OF THE CONCEPT OF
INFORMATION, LEXICAL-TERMINOLOGICAL UNITS AND THEIR
MAIN MEANS IN THE TEXT "**

SUMMARY

The article contains the lexico-terminological units of different-system languages as a special means of information. Terminological units are composing an essential part of English and Azerbaijan languages lexicology. The significant features of terminological units are their informational quality. It is defined in the article that in order to provide any information for lexical-terminological unit the main condition is the identification of that notion in definitive context. Another term is the relevance of the context to a particular area and definition of informational nature. As well as key features of the term and their context are studied

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются лексически-терминологические единицы разносистемных языков в качестве специального информационного средства. Терминологические единицы составляют основную часть лексического состава английского и азербайджанского языков. Одной из важных качеств терминологических единиц является обладание качеством передачи информации. Переход знаний в информационную систему посредством информационных технологий семантических процессов, происходящих в общем литературном языке стоит в основе периода глобализации. В статье уточняется то, что для передачи информации какой-либо лексически-терминологической единицей, в первую очередь условием является идентичность той же самой единицы в определённом контексте с

определёнными понятиями, то есть уместное использование определённого понятия. Другим условием является отношение определённого контекста к определённой сфере и определение качества передачи информации. В статье также изучаются основные качества терминов и проблем контекста.

Ədəbiyyat

1. Məmmədli Nadir. Yunan və latın mənşəli beynəlmiləl termin elementlər. Bakı, Elm, 1998, 219 s.
2. Здорова В. Слово тоже есть дело. Некоторые вопросы теории публицистики. М., «Мысль», 1979
3. Эрдынеева Ч.В. Научный стиль: виды перевода и компрессии текста. Вестник Бурятского научного центра Сибирского отделения Российской академии наук, 2011
4. Базалина Е.Н. К проблеме перевода терминов научно-технических текстов. Вестник Майкопского государственного технологического университета. - 2009, № 1
5. <http://tapemark.narod.ru/les/index.html>: 14.10.2016.
6. Budaqov R.A. Dilçiliyə dair öçerklər. Bakı, Azər nəşr, 1955, 287 s.
7. Володина М.Н. Термин как средство специальной информации. М., 1996
8. Musayev M.M. Türkoloji dilçilik. Bakı, «Mütərsim», 2012, 456 s.
9. Лейчик В.М. Терминоведение. Предмет, методы, структура. М.: Изд-во ЛКИ, 2007, 256 с.
10. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild, Bakı, Elm, 1983, 555 s.
11. İsmaylova Mirvari. Azərbaycan dili terminologiyasının linqvistik təhlili. Bakı, Ozan, 1997, 268 s.
12. Abdullayev K.M., Məmmədov A.Y və b. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı, Mütərcim, 2012, 608 s.
13. Графименкова Т.А. Терминология болезней как объект ономазиологии-ческого, семантико-парадигматического и лексикографического исследования. Автореф. дис. ...канд. филол.наук. Орел, 2008, 20 с.
14. Екатерина Владимировна Павлова. Специфика передачи терминов различных типов при переводе с Английского языка на русский. Журнал Интерэкспо Тео-Сибирь, 2014
15. The free dictionary by farlex (Glektronnyy resurs).- Recim dostupa: <http://vvvvvvv.thefreedictionary.com>.

Rəyçi: Filologiya üzrə Fəlsəfə doktoru Sevinc Məmmədzadə